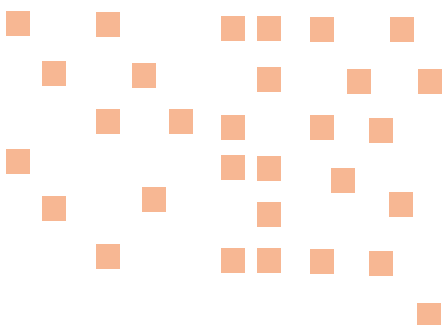

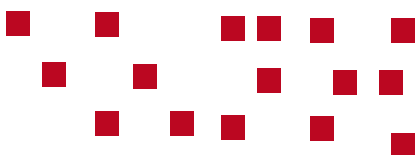
BIAŁORUŚ

**SYTUACJA
BEZPIECZEŃSTWA**

**Sytuacja bezpieczeństwa i zagrożenia dla
ludności cywilnej w Białorusi**

**DPU-WIKP-424/30/2024
16.01.2024**

TREŚĆ ZLECENIA

Proszę o informację na temat sytuacji bezpieczeństwa w Białorusi

INFORMACJE DEMOGRAFICZNE

Ludność: 9 mln 453 tys. 567 osób. ^[1]

Skład etniczny: Białorusini - 84,9%, Rosjanie - 7,5%, Polacy - 3,1%, Ukraińcy - 1,7%, Żydzi - 0,1; inni (w sumie w RB zamieszkuje 20 narodowości; oficjalne dane ze spisu powszechnego przeprowadzonego w 2019 roku opublikowane dn. 19.11.2021 r.). ^{[2][3]}

Skład religijny: spośród 25 wyznań zarejestrowanych na Białorusi, prawosławni - 53%, katolicy - 6%, ateści - 8%, agnostycy - 22%, mniejsze grupy religijne: grekokatolicy („unicy”), Ormiański Kościół Apostolski, staroobrzędowcy, judaizm, islam, Świadkowie Jehowy, luteranie, baptyści, prezbiterianie, inne. ^{[4][5]}

USTRÓJ I SYTUACJA POLITYCZNA

USTRÓJ

Białoruś jako niezależne państwo powstała w wyniku rozpadu ZSRR w 1991 r.^[6] Jednocześnie podpisano akty ustanawiające wspólnotę gospodarczą i celną z Rosją oraz Wspólnotą Niepodległych Państw (WNP). Proces odnawiania starych więzi zakończył się umowami o utworzeniu Związku Białorusi i Rosji (ZBiR) z 2 kwietnia 1997 r. oraz o utworzeniu Państwa Związkowego z 8 grudnia 1999 r. (Państwa Związkowego Rosji i Białorusi, określanego zwykle jako Związek Rosji i Białorusi, ZRiB), mającymi na celu doprowadzenie w przyszłości do integracji gospodarczej i walutowej tych dwóch państw. ^{[7][8]}

¹ CountryMeters, Belarus population (2023) live, <https://countrymeters.info/en/Belarus>

² Belstat, Results of the 2019 Population Census of the Republic of Belarus (Volume 2), 19.11.2021, <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/48a/twytyvykdto5c4e7tzsjdc60ak8p7vyn6.pdf>

³ Belstat, Natsionalnyy sostav naseleniya Respubliki Belarus, https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_bulletin/index_18089/

⁴ Upolnomochenny po delam religiy i natsional'nostey (na 1 yanvarya 2023 g.), <https://belarus21.by/Articles/kolichestvo-religioznych-obshhin-v-respublike-belarus-na-1-yanvarya-2019-g>

⁵ CIA, The World Factbook, Belarus, 10.01.2024, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/belarus/>

⁶ Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, 20115/50/2, online: 31.12.2015, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_12775_SDR_2015_2_06/c/SDR.2015.2.06-7705.pdf

⁷ MEN ZPE, Władza wykonawcza w wybranym kraju o wadliwej demokracji – Białoruś, <https://zpe.gov.pl/pdf/PZsNV05zz>

⁸ Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, 20115/50/2, online: 31.12.2015, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_12775_SDR_2015_2_06/c/SDR.2015.2.06-7705.pdf

Białoruś formalnie jest krajem o ustroju semiprezydenckim, reguluje to konstytucja z 1994 r. ^{[9][10]}

PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY

Mapa Białorusi. Podział administracyjny ^[11]

Białoruś administracyjnie jest podzielona na 6 obwodów (biał. Вобласць, voblasts'; ros. Область; ang. Provinces) z centrami administracyjnymi w takich miastach, jak: Mińsk (biał. Мінск, hist. Менск; ros. Минск), Brześć (biał. Брэст; ros. Брест), Witebsk (biał. Віцебск; ros. Витебск), Homel (biał. Гомель; ros. Гомель), Grodno (biał. Гродна; ros. Гродно) i Mohylew (biał. Магілёў; ros. Могилев). Obwody z kolei dzielą się na: 118 rejonów, 115 miast, 85 osad typu miejskiego i 23 027 wsi. ^{[12][13]}

STRUKTURA WŁADZY

Głowa państwa. Prezydent Białorusi wybierany jest na kadencję pięcioletnią w wyborach bezpośrednich. Jego pełnomocnictwa, a także tryb i gwarancje ich realizacji określone są w Konstytucji i Ustawie z dnia 21 lutego 1995 roku. Od dnia 20 lipca 1994 r. stanowisko prezydenta Białorusi piastuje **Alaksander Łukaszenka** (biał. Аляксандр Рыгоравіч Лукашэнка), ur. w 1954 roku. Ostatnie wybory prezydenckie

⁹ MEN ZPE, Władza wykonawcza w wybranym kraju o wadliwej demokracji – Białoruś, <https://zpe.gov.pl/pdf/PZsNV05zz>

¹⁰ Wydawnictwo UMCS, Białoruś - „neoautorytaryzm z ludzką twarzą”?, Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne 2016/2/2, online: 20.06.2017, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10.17951/we.2016.2.2.13/c/5567-3824.pdf>

¹¹ Wikipedia, Belarus, administrative divisions - en - colored.png, https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Belarus,_administrative_divisions_-_en_-_colored.png

¹² Belstat, Statisticheskiye izdaniya / Byulleteni, https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_bulletin/

¹³ CIA, The World Factbook, Belarus, 10.01.2024, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/belarus/>

w 2020 r., w których zwycięstwo miał osiągnąć A. Łukaszenka nie zostały uznane przez opinię międzynarodową, w tym przez Unię Europejską i jej organy. ^{[14][15]}

Prezydent może wydawać rozporządzenia i dekrety z mocą ustawy oraz posiada niemal nieograniczone uprawnienia w stosunku do całego aparatu państwowego. Stanowisko prezydenta łączy funkcje władzy wykonawczej i ustawodawczej a poprzez nadrzędność dekretów nad ustawami oraz wyłączną możliwość rozpisywania referendum, zanegowano trójpodział władzy. ^{[16][17]}

Rząd i premier. Władzę wykonawczą w Republice Białorusi realizuje rząd - Rada Ministrów Republiki Białorusi (ros. Правительство – Совет Министров Республики Беларусь; <http://www.government.by/be/>), na czele z premierem, mianowanym przez prezydenta po wcześniejszym uzyskaniu zgody parlamentu. Od dnia 4 czerwca 2020 roku funkcję premiera sprawuje **Raman Hałouczenka** (biał. Раман Аляксандравіч Галоўчэнка ros. Roman Golovchenko Роман Александрович Головченко), ur. w 1973 roku. ^{[18][19]}

Parlament i wybory parlamentarne. Przedstawicielskim i ustawodawczym organem władzy w Białorusi jest Parlament - Zgromadzenie Narodowe Republiki Białorusi (biał. Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь), składający się z dwóch izb: Rady Republiki (biał. Савет Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь) i Izby Reprezentantów (biał. Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Беларусі). Rada Republiki (izba wyższa) liczy 64 członków: 8 mianowanych przez prezydenta i 56 wybieranych przez deputowanych lokalnych rad na 4-letnią kadencję (ostatni wybór miał miejsce 6 grudnia 2019 roku). Izba Reprezentantów (izba niższa) liczy 110 członków wybieranych w wyborach powszechnych na 4-letnią kadencję. Ostatnie (przyśpieszone) wybory miały miejsce 17 listopada 2019 r. ^{[20][21]}

Prawo wystawienia kandydatów na deputowanych mają organizacje społeczne, kolektywy pracownicze i inni obywatele. Deputowanym może zostać obywatel Republiki Białorusi, który ukończył 21 lat. Obecnie większość w Izbie Reprezentantów stanowią bezpartyjni deputowani, wspierający działania rządu. Partie opozycyjne nie są reprezentowane w parlamencie, a niektóre z nich nie są nawet zarejestrowane. ^{[22][23]}

¹⁴ OHCHR, Belarus, <https://www.ohchr.org/en/countries/belarus>

¹⁵ EP, JOINT MOTION FOR A RESOLUTION on the continuing repression of the democratic opposition and civil society in Belarus, 23.11.2022, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2022-0508_EN.html

¹⁶ MEN ZPE, Władza wykonawcza w wybranym kraju o wadliwej demokracji – Białoruś, <https://zpe.gov.pl/pdf/PZsNV05zz>

¹⁷ Wydawnictwo UMCS, Białoruś - „neoaurytaryzm z ludzką twarzą”?, Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne 2016/2/2, online: 20.06.2017, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10.17951.we.2016.2.2.13/c/5567-3824.pdf>

¹⁸ Government.by., Government structure, <http://www.government.by/ru/structure/>

¹⁹ CIA, The World Factbook, Belarus, 10.01.2024, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/belarus/>

²⁰ OSW, Wybory parlamentarne na Białorusi: krok wstecz, 20.11.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-11-20/wybory-parlamentarne-na-bialorusi-krok-wstecz>

²¹ CIA, The World Factbook, Belarus, 10.01.2024, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/belarus/>

²² CIA, The World Factbook, Belarus, 10.01.2024, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/belarus/>

²³ Polska na Białorusi, Informator ekonomiczny, marzec 2020, <https://www.gov.pl/web/bialorus/informator-ekonomiczny>

Oprócz parlamentu, od 1996 r. funkcjonuje inny organ przedstawicielski o nazwie **Ogólnobiałoruskie (Wszeczbiałoruskie) Zgromadzenie Ludowe** (OZL; biał. UNS; Усебеларускі народны сход; ros. Всебелорусское народное собрание). Zjazdy delegatów z całego kraju organizowane są co 5–6 lat. W trakcie VI Zjazdu Ogólnobiałoruskiego Zgromadzenia Ludowego (11-12.02.2021, 2700 uczestników: 2400 delegatów i 300 gości, w tym 40 zagranicznych z 20 państw) OZL nadano status organu konstytucyjnego / najwyższego organu przedstawicielskiego władzy w Republice Białorusi, który wyznacza strategiczne kierunki rozwoju społeczeństwa i państwa, oraz dba - przynajmniej w założeniu - o nienaruszalność porządku konstytucyjnego, ciągłość pokoleń i harmonię obywatelską. OZL powinno liczyć do 1200 członków, wybieranych na pięcioletnią kadencję, reprezentujących władze lokalne i społeczności każdego z siedmiu obwodów. OZL ma uzyskać szerokie kompetencje kosztem obecnych prerogatyw prezydenta i rządu. Kierowane jest przez permanentnie działające prezydium, którego przewodniczącym może zostać urzędujący prezydent. W skład OZL wchodzi, m.in.: urzędujący prezydent, były prezydent, przedstawiciele władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, reprezentanci władz lokalnych (samorządowych) i społeczności każdego z siedmiu obwodów. ^{[24][25]}

Wybory w 2024 roku. W marcu 2022 roku weszła w życie znowelizowana Konstytucja RB, zaś w marcu 2023 roku wszedł w życie znowelizowany Kodeks Wyborczy RB. Oba akty prawne (Konstytucja RB i Kodeks Wyborczy RB) wyznaczyły nowe terminy wyborów i sposób głosowania w RB. Na dzień 25 lutego 2024 roku wyznaczono „jeden dzień głosowania”, w którym odbędą się wybory parlamentarne i samorządowe w Białorusi. W terminie 60 dni po wyborach parlamentarnych i samorządowych powinno się odbyć Ogólnobiałoruskie Zgromadzenie Ludowe. Nie później niż 20 lipca powinny się odbyć wybory prezydenckie w Białorusi. Zmiany w prawie wyborczym przewidują m.in., że nie będą tworzone punkty wyborcze za granicą (co uniemożliwi głosowanie osobom przebywającym na emigracji). ^{[26][27][28]}

SYSTEM PRAWNY

Współczesna konstytucja RB deklaruje państwo jako „unitarne, demokratyczne, socjalne i prawne” (art. 1), przestrzegające zasady trójpodziału władzy, w którym obowiązuje zwierzchność prawa (art. 7). System prawny w Białorusi oparty jest na prawie cywilnym. ^{[29][30]}

²⁴ Pravo.by., Constitution of the Republic of Belarus, <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>

²⁵ Pravo.by., Vsebelorusskoye narodnoye sobranie, <https://pravo.by/gosudarstvo-i-pravo/vsebelorusskoe-narodnoe-sobranie/>

²⁶ OSW, Głosowanie pod specjalnym nadzorem. Referendum konstytucyjne na Białorusi, 28.02.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-28/glosowanie-pod-specjalnym-nadzorem-referendum-konstytucyjne-na>

²⁷ Belsat.eu., Na Białorusi weszła w życie nowa konstytucja, 15.03.2022, 11:42, <https://belsat.eu/pl/news/15-03-2022-na-bialorusi-weszla-w-zycie-nowa-konstytucja>

²⁸ Ilex.by., Изменения в Избирательный кодекс, 10.03.2023, <https://ilex.by/news/izmeneniya-v-izbiratelnyj-koдексы/>

²⁹ Czachor Rafał, Podstawy organizacji sądownictwa powszechnego w Republice Białoruś, 2022, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/21806>

³⁰ Ecolnet, Belarus, <https://www.ecoi.net/en/countries/belarus/>

KARA ŚMIERCI

Na Białorusi orzekana i wykonywana jest kara śmierci.

Możliwość zastosowania kary śmierci przewiduje zarówno konstytucja, jak i Kodeks Karny Białorusi. Kodeks Karny Republiki Białorusi przewiduje 13 przestępstw, za popełnienie których może zostać orzeczona kara śmierci^{[31][32]}, w tym m.in. przygotowywanie i dokonanie zamachów terrorystycznych^[33] czy zdrada państwa przez urzędników państwowych i żołnierzy.^[34]

Według Centrum Obrony Praw Człowieka „Wiasna”, od czasu uzyskania przez Białoruś niepodległości w 1991 roku wykonano w tym kraju 300-400 wyroków śmierci (w 2019 roku wykonano 3 egzekucje; w 2020 roku 3 egzekucje; w 2021 zapadł 1 wyrok, 3 osoby przebywały w celi śmierci, prawdopodobnie wykonano także 2 egzekucje; w 2022 roku nie zapadł żaden wyrok śmierci, wykonano 1 egzekucję osoby skazanej wcześniej, niezależnie od złożenia skargi i nierozstrzygnięcia sprawy przez Komitet ONZ ds. Praw Człowieka – 15. przypadek tego typu od 2010 roku; 2 osoby przebywają w celi śmierci). Alaksandr Łukaszienka przez 26 lat u władzy ułaskawił tylko jedną osobę skazaną na śmierć.^{[35][36]}

SYTUACJA BEZPIECZEŃSTWA

CHARAKTERYSTYKA SYTUACJI BEZPIECZEŃSTWA

Białoruś jest członkiem Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), który powstał w 1993 r. pod egidą Rosji. Na terytorium Białorusi stacjonują rosyjskie wojska, a od 24 lutego 2022 r. jednostki białoruskie uczestniczą w szeroko pojętym zabezpieczeniu rosyjskich działań militarnych na Ukrainie. Ich udział widoczny jest głównie w sferach logistyki, łączności, rozpoznania i walki radioelektronicznej oraz naziemnego komponentu obrony powietrznej.^[37] Dnia 3 grudnia 2022 roku w Mińsku ministrowie obrony Rosji i Białorusi podpisali protokół korygujący treść rosyjsko-białoruskiej umowy z 1997 r. o wspólnym zapewnieniu bezpieczeństwa regionalnego w sferze wojskowej. Najważniejsze zmiany obejmują zalegalizowanie rosyjskiej

³¹ Pravo.by., Criminal code of the Republic of Belarus (Уголовный кодекс Республики Беларусь), <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>

³² Death Penalty Database: Belarus, <https://www.deathpenaltyworldwide.org/country-search-post.cfm?country=Belarus>

³³ Reform.by., Smertnaya kazn za pokusheniye na akt terrorizma vvedena v Belarusi, 18.05.2022, <https://reform.by/313416-smertnaya-kazn-za-pokusheniye-na-akt-terrorizma-vvedena-v-belarusi>

³⁴ HRC „Viasna”, Human Rights Situation in Belarus, Analytical Review, <http://spring96.org/ru/publications>

³⁵ HRC „Viasna”, Say NO to the death penalty in Belarus, <http://dp.spring96.org/ru>

³⁶ HRC „Viasna”, Human Rights Situation in Belarus, Analytical Review, <http://spring96.org/ru/publications>

³⁷ SEW UW, Białoruś i jej wybory: polityka, gospodarka i społeczeństwo w cieniu wojny, <https://studium.uw.edu.pl/6-raport-grupy-analitycznej-bialorus-w-regionie-juz-dostepny/>

obecności wojskowej na Białorusi pod szyldem Regionalnego Zgrupowania Wojsk oraz przyznanie prawa do wykorzystywania lokalnej infrastruktury wojskowej. ^[38]

W ramach Regionalnego Zgrupowania Wojsk, Rosja stawia przed Białorusią przede wszystkim zadania osłonowe dla własnych sił, ale sama armia RB nie prowadzi działań ofensywnych. Strona białoruska oficjalnie nigdy nie podała informacji o dokładnej liczbie rosyjskich wojsk rozmieszczonych na jej terytorium oraz faktycznie nie kontroluje ich przemieszczania się po własnym kraju. ^[39]

Analiza fragmentarycznych informacji pozwala przyjąć także, że od 11 lipca 2023 r. na Białoruś przybyło do 3-5 tys. członków rosyjskiej, paramilitarnej Grupy Wagnera, ewakuowanej z Rosji po tzw. buncie dowódcy tej grupy, Jewgienija Prigożyna. ^{[40][41][42]} Jednakże pod koniec sierpnia 2023 r., po tragicznej śmierci Prigożyna, pojawiły się doniesienia o stopniowym wycofywaniu się bojowników z Białorusi i rozmontowywaniu obozów wagnerowców we wsi Cel pod Osipowiczami. ^[43] Niewielka część z kilku tysięcy wagnerowców została zaangażowana w szkolenie białoruskiej armii i milicji. Pozostali członkowie Grupy Wagnera weszli w skład jednostek specjalnych, kontrolowanych przez białoruskie MSW, w szczególności jednostki specnazu o nazwie „Tarnada”. ^[44]

Dostępne źródła, w tym ACLED, nie wskazują by na terytorium Białorusi toczyły się obecnie jakiegokolwiek działania zbrojne. ^[45]

USTAWODAWSTWO SPECJALNE

Brak informacji, by na Białorusi obowiązywało ustawodawstwo specjalne.

WPŁYW KONFLIKTU NA SYTUACJĘ LUDNOŚCI CYWILNEJ

W dostępnych źródłach nie znaleziono informacji na temat zagrożeń dla ludności cywilnej z uwagi na brak działań zbrojnych na terytorium tego kraju. ^[46]

³⁸ OSW, Jedna armia rosyjsko-białoruska. 284. dzień wojny, 05.12.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-05/jedna-armia-rosyjsko-bialoruska-284-dzien-wojny>

³⁹ SEW UW, Białoruś i jej wybory: polityka, gospodarka i społeczeństwo w cieniu wojny, <https://studium.uw.edu.pl/6-raport-grupy-analitycznej-bialorus-w-regionie-juz-dostepny/>

⁴⁰ OSW, Przystanek Białoruś. Wagnerowcy w poszukiwaniu nowej formuły działania, 21.07.2023, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-07-21/przystanek-bialorus-wagnerowcy-w-poszukiwaniu-nowej-formuly-dzialania>

⁴¹ OkoPress, „Atak Grupy Wagnera na polską granicę byłby absurdem. To gra informacyjna, ma wzbudzić lęk” [EKSPERT], 31.07.2023, <https://oko.press/atak-grupy-wagnera-na-polska-granice-byly-absurdem-to-gra-informacyjna-ma-wzbudzic-lek-ekspert>

⁴² PISM, Grupa Wagnera na Białorusi - potencjalne zagrożenia dla Polski, 27.07.2023, <https://pism.pl/publikacje/grupa-wagnera-na-bialorusi-potencjalne-zagrozenia-dla-polski>

⁴³ Space24, Widziane z orbity: Grupa Wagnera opuszcza Białoruś, 25.08.2023, <https://space24.pl/satelite/obserwacja-ziemi/widziane-z-orbity-grupa-wagnera-opuszcza-bialorus>

⁴⁴ Belsat, Najemnicy z Grupy Wagnera zasilili białoruski specnaz, 16.12.2023, <https://belsat.eu/pl/news/16-12-2023-najemnicy-z-grupy-wagnera-zasilili-bialoruski-specnaz>

⁴⁵ ACLED, Belarus, Battles, Explosions, Violence against civilians, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard/#/dashboard>

⁴⁶ ACLED, Belarus, Battles, Explosions, Violence against civilians, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard/#/dashboard>

RODZAJE ZAGROŻEŃ DLA CYWILÓW ZWIĄZANYCH Z KONFLIKTEM

Ofiary działań wojennych. Nie odnotowano ofiar cywilnych tego typu działań.

Ofiary działań partyzanckich. Nie odnotowano ofiar cywilnych tego typu działań.

Ofiary działań odwetowych. Nie odnotowano ofiar cywilnych tego typu działań.

Sytuacja humanitarna w strefach konfliktu. Z uwagi na fakt, że na Białorusi nie toczy się obecnie żaden konflikt zbrojny, brak jest doniesień w tym zakresie.^[47]

PRZEMOC WOBEC LUDNOŚCI CYWILNEJ NIEZWIĄZANA Z KONFLIKTEM

Terroryzm. Ryzyko wystąpienia ataków terrorystycznych w Białorusi jest minimalne. Ocena ta uwzględnia dane historyczne dotyczące działań potencjalnych terrorystów w Białorusi oraz aktualne i przewidywane działania antyterrorystyczne białoruskich organów ścigania i bezpieczeństwa. Do tej pory nie odnotowano żadnych aktów międzynarodowego terroryzmu na terytorium Białorusi.^[48] Od lat w „Światowym Indeksie Terroryzmu” Białoruś znajduje się na ostatnim 138 miejscu z zerowym stanem incydentów o charakterze terrorystycznym.^[49] Władze Białorusi nigdy nie wprowadzały stopnia zagrożenia terrorystycznego.^[50]

Pozaprawne egzekucje, uprowadzenia. W Białorusi zdarzają się bezprawne egzekucje i przypadki zgonów oraz pobic związane z nadużywaniem uprawnień przez funkcjonariuszy resortów siłowych.^[51] W 2022 i 2023 r. ofiarami tego typu działań byli m.in. cudzoziemiec oskarżony o szpiegostwo, pracownicy administracji lokalnej w miejscowości Żodzino, migranci próbujący przekroczyć granice z Polską i Litwą, członkowie białoruskiej opozycji, duchowni i in.^[52]

Przemoc stosowana w trakcie demonstracji i protestów. Według danych ACLED, w 2022 r. dochodziło do pobic i aresztowań cywilów przez struktury siłowe podczas protestów i demonstracji. Najbardziej gwałtowny przebieg miał protest 27 lutego 2022 r. przeciw inwazji rosyjskiej na Ukrainę. Zatrzymano około 500 osób, z czego niektóre zostały pobite.^[53]

W 2023 r. przeważały protesty o pokojowym przebiegu.^[54]

⁴⁷ ACLED, Belarus, Battles, Explosions, Violence against civilians, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard/#/dashboard>

⁴⁸ OSAC, Crime and Safety Reports, <https://www.osac.gov/Content/Browse/Report>

⁴⁹ TE, Belarus Terrorism Index, <https://tradingeconomics.com/belarus/terrorism-index>

⁵⁰ MSZ RP, Informacje dla podróżujących: Białoruś, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/bialorus>

⁵¹ US Department of State (Author): 2022 Country Report on Human Rights Practices: Belarus, 20.03.2023, <https://www.ecoi.net/en/document/2089231.html>

⁵² ACLED, Belarus, Violence against civilians, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard/#/dashboard>

⁵³ ACLED, Belarus, Protests, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard/#/dashboard>

⁵⁴ ACLED, Belarus, Protests, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard/#/dashboard>

Przestępczość zorganizowana. Na terenie Białorusi poziom przestępczości należy do stosunkowo niskich. Niemniej jednak dochodzi czasem do kradzieży i rabunków, zwłaszcza w dużych miastach, jak Mińsk, Grodno, Brześć, Homel, Mohylew i Witebsk oraz w pociągach sypialnych.^[55]

PRAWNE I PRAKTYCZNE ASPEKTY DOTYCZĄCE ZMIANY MIEJSCA POBYTU

PRZEPISY REGULUJĄCE SWOBODĘ PRZEMIESZCZANIA SIĘ

Prawo białoruskie zapewnia swobodę przemieszczania się, podróży zagranicznych, emigracji i repatriacji, ale czasami rząd białoruski ogranicza prawo obywateli, zwłaszcza byłych więźniów politycznych, do podróży zagranicznych, np. zatrzymując ich na granicy.^[56]

Przemieszczanie się wewnątrz kraju. Prawo wymaga, aby osoby podróżujące do obszarów w promieniu 15 mil od granicy (poza autoryzowanymi przejściami granicznymi) posiadały specjalną przepustkę.^[57]

Podróże zagraniczne. Istnieje rządowa baza danych osób, którym zabroniono podróżowania za granicę. Zawiera ona nazwiska osób, które miały dostęp do tajemnic państwowych oraz osób, które stanęły przed sądem w sprawach karnych lub w sprawach cywilnych bądź mają zaległe zobowiązania finansowe. Władze informują niektóre osoby listownie, że ich nazwiska znajdują się w powyższej bazie, inni dowiadują się o tym dopiero na przejściach granicznych. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i organy bezpieczeństwa, służby graniczne i celne oraz służby dochodzeń finansowych mają prawo umieszczać osoby na listach prewencyjnych.^[58]

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych jest również zobowiązane do śledzenia obywateli pracujących za granicą, a agencje zatrudnienia muszą zgłaszać osoby, które nie wracają z zagranicy zgodnie z planem.^[59] Ponadto od 7 września 2023 r. weszły w życie przepisy zakazujące wydawania paszportów białoruskich za granicą. Osoby, które wyjechały z Białorusi i posiadają legalny pobyt za granicą, będą musiały każdorazowo wracać do kraju, aby przedłużyć swoje dokumenty tożsamości. Utrudnienia dotyczą także innych dokumentów, np. wystawienia pełnomocnictwa w celu sprzedaży majątku.^[60] Natomiast w listopadzie 2023 r. białoruskie władze zdecydowały, że obywatele planujący przenieść się do innych krajów na pobyt stały

⁵⁵ OSAC, Crime and Safety Reports, <https://www.osac.gov/Content/Browse/Report>

⁵⁶ HRC „Viasna”, Administrativnoye presledovaniye, <https://spring96.org/ru/taqs/206>

⁵⁷ US Department of State, 2022 Country Report on Human Rights Practices: Belarus, 20.03.2023, <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/belarus/>

⁵⁸ US Department of State, 2022 Country Report on Human Rights Practices: Belarus, 20.03.2023, <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/belarus/>

⁵⁹ US Department of State, 2022 Country Report on Human Rights Practices: Belarus, 20.03.2023, <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/belarus/>

⁶⁰ WNP, Białoruś: Przepisy zakazujące wydawania paszportów za granicą wejdą w życie 7 września, 06.09.2023, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/bialorus-przepisy-zakazujuce-wydawania-paszportow-za-granica-wejda-w-zycie-7-wrzesnia.748578.html>

będą musieli uzyskać specjalne zezwolenie w urzędzie migracyjnym w miejscu zamieszkania. ^[61]

Tymczasem według doniesień Radia Swaboda, w 2023 r. zatrzymano co najmniej 125 obywateli Białorusi powracających z zagranicy. Z reguły są oskarżani o rozpowszechnianie materiałów ekstremistycznych. ^[62]

Prawo nie przewiduje możliwości wygnania obywateli Białorusi z kraju, ale otwarte źródła twierdzą, że siły bezpieczeństwa groziły niektórym oponentom władz obrażeniami ciała lub ściganiem, jeżeli nie opuszczą oni kraju. Wielu z nich ostatecznie zdecydowało się na takie rozwiązanie. ^[63]

MIGRACJE WEWNĘTRZNE

Migracje wewnętrzne są zjawiskiem powszechnym na Białorusi. Ludzie mają tendencję do przenoszenia się ze wsi do miast w poszukiwaniu wyższych zarobków i lepszych warunków życia. Na obszarach wiejskich wsparcie publiczne, w tym usługi socjalne w zakresie pomocy seniorom, są ograniczone. W porównaniu z obszarami miejskimi na obszarach wiejskich brakuje infrastruktury, usług edukacyjnych i opieki zdrowotnej. Ponadto na takich obszarach możliwości sektora prywatnego są ograniczone. Z tego powodu znaczna liczba młodych ludzi ze wsi w wieku produkcyjnym, zwłaszcza kobiet, przenosi się do miast. Ponadto Mińsk stanowi kluczowy kierunek dla młodych białoruskich studentów, ponieważ znajdują się tu główne uniwersytety w kraju, takie jak Białoruski Uniwersytet Państwowy czy Białoruski Państwowy Rolniczy Uniwersytet Techniczny. ^[64]

Migracje wewnętrzne zwykle zaburzają równowagę struktury ludności wiejskiej. W ich wyniku obszary peryferyjne cierpią na niedobór młodych ludzi, zwłaszcza kobiet. Brakuje tam również specjalistów rolniczych, inżynierów, profesorów i personelu medycznego. Jednocześnie mieszkania na obszarach wiejskich są łatwiejsze do zdobycia niż w miastach, co stanowi zachętę dla gospodarstw domowych o niskim kapitale ludzkim do pozostania na obszarach wiejskich, zwiększając przepaść między społecznościami miejskimi i wiejskimi. ^[65]

WEWNĘTRZNI UCHODźCY

Na Białorusi nie ma zjawiska osób przymusowo wewnętrznie przesiedlonych.

⁶¹ TVN24, W Białorusi w 2023 roku, z przyczyn politycznych, zatrzymano co najmniej 125 osób, które wróciły z zagranicy, 27.12.2023, <https://tvn24.pl/swiat/bialorus-media-w-2023-roku-z-przyczyn-politycznych-zatrzymano-co-najmniej-125-osob-ktore-powrocily-z-zagranicy-7642189>

⁶² TVN24, W Białorusi w 2023 roku, z przyczyn politycznych, zatrzymano co najmniej 125 osób, które wróciły z zagranicy, 27.12.2023, <https://tvn24.pl/swiat/bialorus-media-w-2023-roku-z-przyczyn-politycznych-zatrzymano-co-najmniej-125-osob-ktore-powrocily-z-zagranicy-7642189>

⁶³ US Department of State, 2022 Country Report on Human Rights Practices: Belarus, 20.03.2023, <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/belarus/>

⁶⁴ IHD, Migrants and Refugees Section, Country Profiles Belarus, <https://migrants-refugees.va/country-profile/belarus/>

⁶⁵ IHD, Migrants and Refugees Section, Country Profiles Belarus, <https://migrants-refugees.va/country-profile/belarus/>

UCHODźCY W KRAJACH SĄSIEDNICH

Według różnych szacunków, od sierpnia 2020 roku do grudnia 2022 roku Białoruś opuściło – w ramach tzw. „wymuszonej emigracji” – 200-500 tysięcy osób, pomimo wprowadzonych ograniczeń wyjazdów za granicę (głównie do Polski i Litwy).^{[66][67][68][69]} Według dostępnych danych UDSC z września 2023 r., w Polsce przebywa legalnie około 100 000 obywateli Białorusi, w tym ponad 6 000 posiada różne formy ochrony międzynarodowej.^[70]

W Białorusi popularne są także migracje zarobkowe. Do niedawna Rosja była najpopularniejszym krajem docelowym dla białoruskich migrantów. Okolice Witebska i Homla są głównymi źródłami migracji zarobkowej do Rosji, ponieważ leżą daleko od Mińska i graniczą z Rosją. Jednak od czasu recesji gospodarczej w Rosji w latach 2014-2016 znaczna liczba białoruskich migrantów zarobkowych przeniosła się na zachód, zwłaszcza do krajów Grupy Wyszehradzkiej (Czechy, Węgry, Polska i Słowacja).^[71]

PODSUMOWANIE

Białoruś jest formalnie krajem demokratycznym o ustroju prezydenckim, co reguluje konstytucja z 1994 r. W rzeczywistości jest to kraj rządzony autorytarnie przez prezydenta, którym jest niezmiennie od 30 lat, Aleksander Łukaszenka.

Na Białorusi nie toczy się obecnie żaden konflikt zbrojny, jednak od lutego 2022 r. kraj ten znajduje się w strefie przyfrontowej, w związku z toczącą się wojną na Ukrainie. Białoruś jest miejscem stacjonowania i szkolenia wojsk rosyjskich, biorących udział w inwazji na Ukrainę. Z tego faktu nie wynika jednak obecnie żadne powszechne zagrożenie dla życia cywilnych mieszkańców Białorusi.

⁶⁶ Kultura Liberalna, Reżim autorytarny na Białorusi – ewolucja politycznej agresji [ANALIZA], 25.11.2021, <https://kulturaliberalna.pl/2021/11/25/pavel-usov-bialorus-rezim-historia-system-ewolucja/>

⁶⁷ Belretail.by., COVID, tri volny emigratsii i minus pochti 100 tys. zhiteley Belarusi za god, 29.03.2022, <https://belretail.by/news/covid-tri-volny-emigratsii-i-minus-pochti-tyis-jiteley-belarusi-za-god>

⁶⁸ Dw.com, Сколько белорусов уехали в ЕС за два года?, 23.05.2023, <https://www.dw.com/ru/skolko-belorusov-uehali-v-es-za-dva-goda/a-65710213>

⁶⁹ BBC, Репатриация с повинной. Белорусские власти предложили эмигрантам вернуться домой, пока явись, 12.02.2023, <https://www.bbc.com/russian/features-64602145>

⁷⁰ UDSC, Statystyki własne UDSC, stan na 13.09.2023 r.

⁷¹ IHD, Migrants and Refugees Section, Country Profiles Belarus, <https://migrants-refugees.va/country-profile/belarus/>

ZASTRZEŻENIE

Niniejsze opracowanie tematyczne zostało przygotowane przez Wydział Informacji o Krajach Pochodzenia Urzędu do Spraw Cudzoziemców na potrzeby prowadzenia postępowań w sprawach o udzielenie ochrony międzynarodowej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Opracowanie na temat sytuacji bezpieczeństwa może być pomocne w szczególności w sprawach rozpatrywanych w oparciu o **art. 15 pkt. 3 oraz art. 18 pkt. 1. Ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP z dn. 13 czerwca 2003 z późn. zmianami.**

Treść opracowania nie przesądza jednak o wyniku decyzji w indywidualnym postępowaniu administracyjnym, gdyż zawsze brana jest pod uwagę całość zgromadzonego materiału dowodowego i indywidualny charakter sprawy.

Informacje zamieszczone w niniejszym opracowaniu pochodzą w większości z publicznie dostępnych źródeł. Zostały one zebrane i opracowane przy zachowaniu zasady neutralności i obiektywizmu, a także z dołożeniem najwyższej staranności – tak, by odzwierciedlały aktualny w chwili publikacji opracowania stan wiedzy na prezentowany temat, a także pochodziły z różnych źródeł.

Terminologia użyta w niniejszym opracowaniu nie jest terminologią prawniczą. Określenia takie jak „prześladowanie”, „dyskryminacja”, „konflikt” itp. używane mogą być, za materiałami źródłowymi, w znaczeniu potocznym i nie są tożsame z definicjami podanymi w ustawie z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Niniejsze opracowanie zawiera wyłącznie informacje, poglądy i opinie prezentowane przez autorów materiałów źródłowych. Oświadczenia i oceny zawarte w niniejszym opracowaniu nie są i nie mogą być uważane za oświadczenia i oceny własne Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Niniejsze opracowanie nie jest także i nie może być uważane za jakąkolwiek deklarację polityczną polskich władz.

Urząd do Spraw Cudzoziemców nie ponosi odpowiedzialności prawnej za publikowane w opracowaniu treści ani nie jest zobowiązany do publikacji jego aktualizacji, a także nie ponosi odpowiedzialności za sposób wykorzystania udostępnionych informacji.

Informujemy, że autorskie prawa majątkowe do niniejszego opracowania, w tym prawo do jego rozpowszechniania i publicznego udostępniania w Internecie, przysługują wyłącznie Urzędowi do Spraw Cudzoziemców (adres: ul. Koszykowa 16, 00-564 Warszawa; NIP: 5262548316; REGON: 017315012).

BIBLIOGRAFIA:

1. ACLED, Belarus, Battles, Explosions, Violence against civilians, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard///dashboard>
2. ACLED, Belarus, Protests, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard///dashboard>
3. ACLED, Belarus, Violence against civilians, 01.01.2022 – 31.12.2023, <https://acleddata.com/dashboard///dashboard>
4. BBC, Репатриация с повинной. Белорусские власти предложили эмигрантам вернуться домой, покаявшись, 12.02.2023, <https://www.bbc.com/russian/features-64602145>
5. Belretail.by., COVID, tri volny emigratsii i minus pochti 100 tys. zHITELEY Belarusi za god, 29.03.2022, <https://belretail.by/news/covid-tri-volnyi-emigratsii-i-minus-pochti-tyis-jiteley-belarusi-za-god>
6. Belsat, Najemnicy z Grupy Wagnera zasili białoruski specnaz, 16.12.2023, <https://belsat.eu/pl/news/16-12-2023-najemnicy-z-grupy-wagnera-zasilili-bialoruski-specnaz>
7. Belsat.eu., Na Białorusi weszła w życie nowa konstytucja, 15.03.2022, 11:42, <https://belsat.eu/pl/news/15-03-2022-na-bialorusi-weszla-w-zycie-nowa-konstytucja>
8. Belstat, Natsionalnyy sostav naseleniya Respubliki Belarus, https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_bulletin/index_18089/
9. Belstat, Results of the 2019 Population Census of the Republic of Belarus (Volume 2), 19.11.2021, <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/48a/twytyvykdto5c4e7tzsfdc60ak8p7vyn6.pdf>
10. Belstat, Statisticheskiye izdaniya / Byulleteni, https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_bulletin/
11. CIA, The World Factbook, Belarus, 10.01.2024, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/belarus/>
12. CountryMeters, Belarus population (2023) live, <https://countrymeters.info/en/Belarus>
13. Czachor Rafał, Podstawy organizacji sądownictwa powszechnego w Republice Białoruś, 2022, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/21806>
14. Death Penalty Database: Belarus, <https://www.deathpenaltyworldwide.org/country-search-post.cfm?country=Belarus>

15. Dw.com, Сколько белорусов уехали в ЕС за два года?, 23.05.2023, <https://www.dw.com/ru/skolko-belorusov-uehali-v-es-za-dva-goda/a-65710213>
16. Ecol.net, Belarus, <https://www.ecoi.net/en/countries/belarus/>
17. EP, JOINT MOTION FOR A RESOLUTION on the continuing repression of the democratic opposition and civil society in Belarus, 23.11.2022, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2022-0508_EN.html
18. Government.by., Government structure, <http://www.government.by/ru/structure/>
19. HRC „Viasna”, Administrativnoye presledovaniye, <https://spring96.org/ru/tags/206>
20. HRC „Viasna”, Human Rights Situation in Belarus, Analytical Review, <http://spring96.org/ru/publications>
21. HRC „Viasna”, Say NO to the death penalty in Belarus, <http://dp.spring96.org/ru>
22. IHD, Migrants and Refugees Section, Country Profiles Belarus, <https://migrants-refugees.va/country-profile/belarus/>
23. Ilex.by., Изменения в Избирательный кодекс, 10.03.2023, <https://ilex.by/news/izmeneniya-v-izbiratelnyj-kodeks/>
24. Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, 2015/50/2, online: 31.12.2015, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10.12775.SDR.2015.2.06/c/SDR.2015.2.06-7705.pdf>
25. Kultura Liberalna, Reżim autorytarny na Białorusi – ewolucja politycznej agresji [ANALIZA], 25.11.2021, <https://kulturaliberalna.pl/2021/11/25/pavel-usov-bialorus-rezim-historia-system-ewolucja/>
26. MEN ZPE, Władza wykonawcza w wybranym kraju o wadliwej demokracji – Białoruś, <https://zpe.gov.pl/pdf/PZsNV05zz>
27. MSZ RP, Informacje dla podróżujących: Białoruś, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/bialorus>
28. OHCHR, Belarus, <https://www.ohchr.org/en/countries/belarus>
29. OkoPress, „Atak Grupy Wagnera na polską granicę byłby absurdem. To gra informacyjna, ma wzbudzić lęk” [EKSPERT], 31.07.2023, <https://oko.press/atak-grupy-wagnera-na-polska-granice-byly-absurdem-to-gra-informacyjna-ma-wzbudzic-lek-ekspert>
30. OSAC, Crime and Safety Reports, <https://www.osac.gov/Content/Browse/Report>

31. OSW, Głosowanie pod specjalnym nadzorem. Referendum konstytucyjne na Białorusi, 28.02.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-28/glosowanie-pod-specjalnym-nadzorem-referendum-konstytucyjne-na>
32. OSW, Jedna armia rosyjsko-białoruska. 284. dzień wojny, 05.12.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-12-05/jedna-armia-rosyjsko-bialoruska-284-dzien-wojny>
33. OSW, Przystanek Białoruś. Wagnerowcy w poszukiwaniu nowej formuły działania, 21.07.2023, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-07-21/przystanek-bialorus-wagnerowcy-w-poszukiwaniu-nowej-formuly-dzialania>
34. OSW, Wybory parlamentarne na Białorusi: krok wstecz, 20.11.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-11-20/wybory-parlamentarne-na-bialorusi-krok-wstecz>
35. PISM, Grupa Wagnera na Białorusi - potencjalne zagrożenia dla Polski, 27.07.2023, <https://pism.pl/publikacje/grupa-wagnera-na-bialorusi-potencjalne-zagrozenia-dla-polski>
36. Polska na Białorusi, Informator ekonomiczny, marzec 2020, <https://www.gov.pl/web/bialorus/informator-ekonomiczny>
37. Pravo.by., Constitution of the Republic of Belarus, <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/>
38. Pravo.by., Criminal code of the Republic of Belarus (Уголовный кодекс Республики Беларусь), <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>
39. Pravo.by., Vsebelorusskoye narodnoye sobraniye, <https://pravo.by/gosudarstvo-i-pravo/vsebelorusskoe-narodnoe-sobranie/>
40. Reform.by., Smertnaya kazn za pokusheniye na akt terrorizma vvedena v Białorusi, 18.05.2022, <https://reform.by/313416-smertnaja-kazn-za-pokusheniye-na-akt-terrorizma-vvedena-v-bialorusi>
41. SEW UW, Białoruś i jej wybory: polityka, gospodarka i społeczeństwo w cieniu wojny, <https://studium.uw.edu.pl/6-raport-grupy-analitycznej-bialorus-w-regionie-juz-dostepny/>
42. Space24, Widziane z orbity: Grupa Wagnera opuszcza Białoruś, 25.08.2023, <https://space24.pl/satelite/obserwacja-ziemi/widziane-z-orbity-grupa-wagnera-opuszcza-bialorus>
43. TE, Belarus Terrorism Index, <https://tradingeconomics.com/belarus/terrorism-index>
44. TVN24, W Białorusi w 2023 roku, z przyczyn politycznych, zatrzymano co najmniej 125 osób, które wróciły z zagranicy, 27.12.2023, <https://tvn24.pl/swiat/bialorus-media-w-2023-roku-z-przyczyn-politycznych-zatrzymano-co-najmniej-125-osob-ktore-powrocily-z-zagranicy-7642189>
45. UDSC, Statystyki własne UDSC, stan na 13.09.2023 r.

46. Upolnomochenny po delam religiy i natsional'nostey (na 1 yanvarya 2023 g.), <https://belarus21.by/Articles/kolichestvo-religioznyh-obshhin-v-respublike-belarus-na-1-yanvarya-2019-g>
47. US Department of State (Author): 2022 Country Report on Human Rights Practices: Belarus, 20.03.2023, <https://www.ecoi.net/en/document/2089231.html>
48. US Department of State, 2022 Country Report on Human Rights Practices: Belarus, 20.03.2023, <https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/belarus/>
49. Wikipedia, Belarus, administrative divisions - en - colored.png, https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Belarus,_administrative_divisions_-_en_-_colored.png
50. WNP, Białoruś: Przepisy zakazujące wydawania paszportów za granicą wejdą w życie 7 września, 06.09.2023, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/bialorus-przepisy-zakazujae-wydawania-paszportow-za-granica-wejda-w-zycie-7-wrzesnia,748578.html>
51. Wydawnictwo UMCS, Białoruś - „neoautorytaryzm z ludzką twarzą”?, Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne 2016/2/2, online: 20.06.2017, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_we_2016_2_2_13/c/5567-3824.pdf